Ի ՄՈՍԿՎԱՅԷ·

Խմբագրութեան Արարատ ամսագրոյ·

«Արարատ» ամսագրի ներկայ ամի Ապրիլ ամսեան տետրին մէջ կարդացի Սրբազան Աբէլ Արքեպիսկոպոսի, իմ հանգուցեալ հօրս «Մանր Ուսմունք ազգային Եկեղեցական պատմութեան» վերնագրով Նորատիպ մատենիկի վերայ գրած ծանօթաբանութիւնը (*) կամ քննութիւնը, զոր ես և յիմ կողմանէ կարող չեմ անցանել առանց ուշադրութեան, մանաւանդ զի նա պահանջում է ինձանից պատասխան։

Ծանօթաբանութեան Սրբազան հեղինակն քննելով զյիշատակեալ մատենիկը, գտանում է նորա մէջ երկու անճշդութիւն, կամ լաւ ևս ասել կարծեաց անհամաձայնութիւն։ Առաջին անճշդութիւնն է այն, որ նա չէ հաւատում թէ մեր եկեղեցւոյ մէջ կանոն եղած լինի, որ Զատկի օր քահանայք և դպիրք սպիտակ զգեստներով զարդարուին, և երկրորդ այն, որ մեր ազգային եկեղեցական ժողովոց թիւն մինչև ցամն 1651 լինի միայն քառասուն և եօթն։ Ուստի խնդրում է նա ինձանից, իբր հեղինակէն (*) նոյն մատենի, ապացոյց և բացատրութիւն։ Աբէլ Սրբազանն համոզուած է նոյնպէս, իբր թէ իմ հայրս չէր կարող իւր երկասիրութեան մէջ այսպիսի անճշդութեանց տեղի տալ, և կարծում է որ «փոփոխութեանց» պատճառ ես եմ միայն։

Ես շատ ուրախ կլինէի իմ վերայ առնուլ այդ, Սրբազանի կարծիքով, անզգուշութեանց սպրդումը իմ ծնողիս երկասիրութեան մէջ. բայց հարկադրուած եմ յայտնելու, որ յիշեալ մատենին մէջ, տպագրութեան ժամանակ, բաց ի Քաղկեդոնի ժողովոյն վերաբերեալ յօդուածոյն (այն ևս գրաքննիչի հրամանաւ) այլ ինչ փոփոխութիւն եղած չէ. ուստի ես յոյժ և յոյժ կասկածում եմ, որ այնպիսի զգոյշ մարդն, որպիսի էր իմ հայրս, որ առանց հիմնաւոր կերպիւ բանը իմանալոյ և քննելոյ ոչինչ չէր գրէր, թոյլ տուած լինի իւր երկասիրութեան մէջ որ և իցէ անճշդութիւն և կամ պատմութեան ընդդէմ բան։ Անտարակոյս, եթէ նա, ծերունի Սաերն, այժմ կենդանի եղած լինէր, կուտար իւր սիրելի աշակերտին, ծանօթաբանութեան հեղինակին, զարժանի պատասխանը և կփարատէր նորա կասկածը։ Իսկ ես, ցաւում եմ, որ առայժմս, յայսմ մասին, աւելի ինչ ասել կարող չեմ. բայց գուցէ գայ օր, որ ասեմ։ Զայս միայն կարող չեմ չյաւելացնել, որ ես ևս Սրբազանի նման տարակուսիմ ի նմանէ ցուցած իբր «պատմութեան ընդդէմ երկու կէտերի» վերայ, և աւելի չոյս հաւանիմ կարծել որ գայ նոյնպէս օր, երբ որ նա ինքն . . . քննաբանն համաձայնի հանգուցեալ Մագիստրոսի (. .) կարծեաց հետ, և գտանէ առանց իմ օգնականութեան ինձանից խնդրած բացատրութիւնը և կամ վկայութիւնը։ Իմ կարծիքով օրինաւոր ազգային եկեղեցական ժողով համարուելու են այնոքիկ, զորս պատմութիւնն և գիտութիւնն այնպէս է համարում, և ոչ որպէս ես և կամ միւսն. ուստի Սրբազանի ասելն «ժողովն ժողով է դարձեալ» ապացոյց չէ։ Նոյն մատենիկի նախընթաց 32-երորդ յօդուածին յայտնապէս երևում է, թէ որպիսի ժողովքների համար է հօրս խօսքն։ Նա ասում է. «կամ հերձուածները և ուղղափառ հաւատոյ դէմ մոլորութիւնքը մերժելոյ համար, և կամ անկարգութիւնքը վերացնելով, ըստ պէս պէս բարեկարգութեանց կանոններ հաստատելոյ համար»։ Ուստի այս խնդրոյս մէջ, ըստ իս, տարակուսական բան չէ մնում։ Բայց ես կարծում եմ հաստատապէս, թէ յիշուած եկեղեցական ժողովները համարելու է այնպիսի ժողովներ, որպիսիք էին Տիեզերական ժողովներն, և ոչ այնպիսի, որպիսի կամի համարել Սրբազան քննաբանն։ Նորա կարծիքով Հայրապետութեան յաջորդութեան ժողովներն ևս ժողով են դարձեալ։ Այո, ժողով են, բայց այնպիսի ժողովներ չեն, որպիսի էին ժողովներն հաւատոյ դէմ եղած մոլորութիւնքը և այլն քննելոյ համար։ Ուրեմն այս տեղ անճշդութիւն չկայ, այլ կայ միայն կարծեաց անհամաձայնութիւն։ Աբէլ Սրբազանի նշանակած թիւն ևս կարող է ճիշդ լինել, որպէս ճիշդ է նաև իմ հօր բերած թիւն, այն է, իւրաքանչիւրն այն մտքով, որով առնուի։ Կարող չեմ չվկայել և այն, որ հայրս ուսած լինելով իւր ազգային եկեղեցւոյ պատմութիւնը բուն ազգային աղբիւրների վերայ, ծանր է ինձ համաձայնել . . . քննաբանի հետ, թէ նա յօժարած լինի մուծանել իւր եկեղեցւոյ մէջ «ուրիշ ազգերից առած» սովորութիւններ։ Այսպիսի սովորութիւնք, ընդհակառակն, սովոր են մուծանել ըստ մեծի մասին մեր քահանայք։ Օրինակ։ Ահա մայրաքաղաքումս կիւրակէական առաւօտեան ժամը, Ռուսաց նմանելու համար, սովորութիւն են առած չաբաթ երեկոներին ասել*)։ Այլ սովորութիւնքը յիշել չկամիմ։

Ծանօթաբանութեան Սրբազան հեղինակն իւր նոյն յօդուածոյ մէջ յայտնում է և այս, թէ ես որպէս թէ պարտական էի յառաջ քան զտպագրութիւնը յիշեալ մատենի ներկայացնել զայն ի քննութիւն Վեհափառ Հայրապետին, և թէ ես որպէս թէ խնդրած եմ այժմ ի Հոգևոր իշխանութենէ թոյլտուութիւն վաճառելոյ զայն դասատուներ։

Թէ որքան պարտաւորիչ էր ինձ համար պահել կամ չպահել զառաջին խրատը, ես քննել չկամիմ, ըստ որում անօգուտ է. իսկ երկրորդ կարծիքի համար պարտք եմ համարում յայտնել, թէ ես երբեք չեմ խնդրած ի Հոգևոր իշխանութենէ թոյլտուութիւն վաճառելոյ «զՄանր Ուսմունքը». ըստ որում այն առանց այս ևս վաճառւում է սակաւ առ սակաւ. իսկ իմ խնդիրքս առ Վեհափառ Կաթուղիկոսն բոլորովին այլ է եղած։ Ես խնդրած էի, որ այդ մատենիկը, եթէ արժանի համարուի, ընդունուի իբրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում. իսկ վաճառման համար խօսք մի ևս չկայ։

Ինձ այնպէս է երևում, որ Աբէլ Սրբազանն սխալ է հասկացած Վեհափառի հրամանը։ Վեհափառ Հայրապետի յանձնարարութիւնն ըստ իմ կարծեաց պիտի լինէր ոչ միայն զննել

(*) Յայսմ մասին Մոսկվայի Հայոց եկեղեցւոյ Աւագ քահանայն պարտաւոր է բացատրութիւն տալոյ կամ զայս ճշգրելոյ։

Գ. Խմբագիրն պէտք չէ լռէ միւս պակասութեանց համար ևս եթէ կան։ Մ. Խ.

«ՀՄանր Ուսմունքը», այլ և վճռել, թէ կարելի՞ է թոյլ տալ դպրոցի իրրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում թէ ոչ։ Իսկ Սրբազան քննիչն փոխանակ ուղղակի պատասխանելոյ, այո կամ ոչ, և վճռելոյ, կարելի է կամ չէ կարելի, սկսած է պատմական սխալների ետևէն ընկնել, իւր աշխատասիրած ժողովոց պատմութիւնը գովել և անոր ապագրութիւնը յայտնել, ինձանից, մատենի հրատարակչից, բացատրութիւնք և վկայութիւնք պահանջել, և այլն։

Վերջացնեմ խօսքս. եթէ Հոգևոր իշխանութիւնն չէ վստահանում թոյլ տալ իմ հօր այս դասատեսարը իրրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում, ես յայտմ մասին նեղանալու և կամ վշտանալու իրաւունք չունիմ։ ըստ որում ամենայն մարդ ունի իւր կարծիքը, որպես և ես, զոր օրինակ, ունիմ բոլորովին հակառակ կարծիք Մանդինեանցի Էջմիածնատիպ «Նախաշաւղի» և «Եկեղեցական Պատմութեան» և կամ Պօլսոյ տիպ «Լուսաշաւղի» վերայ, թէև նոքա արժանացած են ի Հոգևոր իշխանութենէ ընդունուելոյ իրրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում։

Ցուսամ, որ «Արարատայ» խմբագրութիւնն տեղի կուտայ այս տողերիս իւր ամսագրի էջերում, որպէս պատասխան Ա. Սրբազանին։

ՋԱՐՄԱՅՐ ՄՍԵՐԵԱՆՑ։

է 22 Մարտի 1874 ամի։
է Մոսկուա։

Ա, Պ. Նամակագրին ինչ ինչ տատասուկ խօսքերը թէ և հրատարակուեցան, բայց ոչ նշանակութեան և ոչ պատասխանելոյ արժանի են։

Բ, Ժողովոց թիւը պատմութենէն առնուած է վաթսուն և մի, ուստի սրբազան քննչի ասածին «Ժողովը ժողով է դարձել», ապացոյց է նոյն իսկ պատմութիւնն. բայց թէ «Պոդոնինոնը և գէրոնինոնը նոյնպէս է համարում» այս ինքն հանգուցեալ Մսեր վարժապետի գրածին պէս քառասուն և եօթն, Ժողովոց օրինաւորութեան կամ ապօրինաւորութեան քննութիւն չկայ. ուստի մի անհատի կարծիքով ևս կարելի և ներելի չէ Հայոց Եկեղեցւոյ Ժողովները՝ մէկը օրինաւոր՝ և միւսը ապօրինաւոր համարել։ Այս այլ խնդիր է. խօսքը եղած ժողովների վերայ է։ Պ. Մսեր որը օրինաւոր, որը ապօրինի է համարել, որ համարձակած է Եկեղեցական Ժողովները համառօտել մինչև քառասունևեօթն։ Անհատի կարծիքը ընդհանուրի կարծեաց չը համապատասխաններ։ Հետևարար Եկեղեցւոյ Ժողովոց օրինաւորութիւն և ապօրինաւորութիւնն ևս Եկեղեցին գիտէ և պիտի վճռէ եթէ կարևորութիւն լինի։

Գ, Այո Հայրապետական յաջորդի ընտրութեան համար ժողովները ժողովք են և Եկեղեցական ժողով, ոչ լոկ Ս. Քննչի կարծիքով, այլ և պատմութեան փաստով։ Եթէ Պատուելի Մսերի գրածի նման ի յօդ 32, ուղղափառ հաւատոյ և բարեկարգութեան համար եղածները միայն համարուին եկեղեցական ժողովք. (Պ. Մսերի) մտացն հետևելոյ համար, այն ժամանակ Պ. Մսերէն շատ պիտի հեռանալ, նորա նշանակած Ժողովոց 47 թիւը աւելի և շատ աւելի համառօտելով։ Եթէ այսպէս չէ ապա ուրեմն Արարատի մէջ հրատարակուածին համաձայն՝ Պ. Մսերն դարձեալ իւր կարծիքով Ժողովոց ոՐը կամեցել է՝ օրինաւոր է համարել, ոՐը ոչ՝ ապօրինաւոր, հետևաբար և իւր ասածը պիտի ապացուցանէր։

Դ, Սրբազան քննիչը չէ միայն որ Նամակագրի պարտականութիւնը կ՚յայտնէ՝ թէ նա պարտական էր յիշեալ մատեանը տպագրութենէն յառաջ ներկայացնել Հայոց Վ. Հայրապետին և Հոգևոր Իշխանութեան, այլ Օրինաց տրամադրութիւնն ևս կպահանջէ զայս, ըստ որում Եկեղեցական գիրք է։ Միւս պատճառները թող մնան, զորս՝ եթէ Նամակագիրն ևս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հաւատաւոր որդի է՝ և եթէ կամի կասկածանաց ներքև չմնալ՝ քաջ պիտի իմանայ և ոչ այնպէս պիտի վարուէր և պիտի վարուի . . . .

Ե, Իսկ եթէ Նամակագիր Պ. Զարմայր Մսերեան երբէք չէ խնդրած ի Հոգևոր Իշխանութենէ թոյլտուութիւն վաճառելոյ զՄանր Սամանը, այլ միայն խնդրած է որ այդ մատենիկը եթէ արժանի համարուի, ընդունուի իրրև հրահանգ Հայոց Հոգևոր և Ծխական դպրոցներում, ընդունուի՞ ու չի վաճառուի, ուրեմն ձրի պիտի տայ պարոն Զարմայր. ապա թէ ոչ՝ ընդունելոյ հեռանքն ի՞նչ է՝ երբ չպիտի վաճառէ հրատարակողն։

Զ. Ի՞նչ անուն պէտք է տալ և այն կարծեացն թէ՝ Արէլ Արքեպիսկոպոս՝ Վ. Հայրապետի հրամանը սխալ հասկացած լինի։—Պ. Զարմայր, եթէ պարտաւոր կճանաչես զանձդ և կարող ես՝ պատասխանէ կամ բացատրէ — հակառակ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սովորութեանց՝ Զատկի օրերը սպիտակ զգեստով զարդարուելոյ նորադիր կարգը. և Է. հակառակ պատմութեան ևն. քա-

ուսումնական ծողովները փոխանակ վարժուելու՝ սխալները։

Է. Այլ վճռելը թէ՝ կարելի՞ է թոյլ տալ զՄանր ոսմանը իբրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում։ Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և Հոգևոր Իշխանութեան իրաւունքն է այդ, և ոչ այլ ումեր։ Ուստի Հայոց համար եղած հրատարակութեանց վերայ՝ թէ եկեղեցական լինի, թէ դասական և թէ այլ նպատակով և բովանդակութեամբ, սոցա պարտք և իրաւունք է հսկել և Հայոց Ազգը զգուշացնել ի կարևոր դէպս։ — Եթէ Պ. Նամակագիրն միանգամ՝ ակնարկէ ցարդ հրատարակեալ իւր հօր մի քանի գրեանց ճակատներուն, անշուշտ ինքնին կհասկանայ իւր սխալը, որով Պ. Մսերի անուան միայ աւելի նախատինք կբերէ և նոյն իսկ Պ. Մսեր իւր վերայ այնպիսի յանդուգն համարում և համարձակութիւն ունեցած չէ՝ ինչ որ նամակագիր որդին կտքնի ունենալ տալ և ցուցանել, և ողջամիտ և ուսումնական անձինք քաջ գիտեն յաւէտ սանձարձակ չապահովել միայն իւրեանց մտաց և կարծեաց վերայ։ — Լուսինեան կյանձնուին Լ—ոշ—ղ։ Համար մանկամիտ խօսքերը։

Ը. Նա և այն Մանր ոսմանը երբէք դասագիրք լինելոյ ոչ յարմարութիւն ունի և ոչ մեր դպրոցք այնպիսի դասագրքէ օգուտ կարեն քաղել։ — Գուցէ իբրև նոր հրատարակուած մի բան՝ հետաքրքիր անձանց ուշադրութիւնը շարժելոյ ծառայէ և միանգամ նոցա աչքի տակէն անցնի։

ՑԱՍՏՐԱԽԱՆԷ.

Խմբագրութեան Բարեբաղ ամսագրոյ.

Աստրախանայ Հայոց ծխական երկսեռ Հոգևոր Դպրոցաց Հոգաբարձութիւնը իւր կարգադրութեան պէս սկիզբն առաւ տարեկան հարցաքննութեանց յ 3 էն նախընթաց ամսոյ Յունիսի ներկայ ամի, և աւարտեց ի 26 նոյն ամսոյ։ Երկրորդ դասատներից աւարտեցին սահմանեալ ընթացքը ուսմանց՝ հինգ աղջկունք և մի տղայ, որոնք և արձակեցան իւրաւ պատշաճեալ վկայականաւ։ Յառաջին դասատներից փոխադրեցան Երկրորդ դասատներ՝ ութ աղջկունք և եօթն տղայք։ և հարցաքննութեան օրերում ցուցած յառաջադիմութեանց համար՝ պարգևատրեցան գրենեօք տասն և եօթն երկսեռ ուսանողք։ Զայսմանէ Հոգաբարձական խորհրդարանս Աստրախանայ Հոգևոր Երկսեռ Հայոց Դպրոցաց ծանուցանելով Խմբագրութեան՝ խոնարհաբար խնդրում է տպագրել յէջս Արարատ ամսագրոյ՝ յընդհանուր գիտութիւն Ազգասէր և ուսումնասէր համազգայնոց։

Հոգաբարձուք Յովսէփ Աւագ Քահանայ Բունիաթեանց
Միմոն Պապլեանց։
Սարգիս Բուրջալեանց։
Գրիգոր Սազանեանց։

Համար 49։

Յ2 Յունիսի 1874 ամի
ՅԱստրախան։

Հանրային հրատարակութիւնը խնդրուած է, զոր և շնորհակալութեամբ արժան կհամարիմք հաղորդել մերազնէից ի գիտութիւն և ի միխիթարութիւն։

Ի ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԷ.

ՀԱՇԻՒ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ—ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ՎԱՍՆ 1873 ԱՄԻ։

Վեցերորդ տարին է, որ Մարդասիրական Ընկերութիւնն իւր հաստատման օրէն սկսեալ մինչև ցայսօր կշարունակէ անխափան իւր ընթացքը և գործողութիւնը։ Վեցերորդ անգամն է այս, որ Խորհրդարանս՝ ըստ ծԵ յօդուածոյ կանոնադրութեան Ընկերութեան՝ պատիւ ունի առաջի առնել կերյարդի անդամոց ընդհանուր ժողովոյս իւր տարեկան հաշիւը, յորում բացայայտ կտեսնուին մի ըստ միոջէ Ընկերութեան 1873 թուականի մէջ ունեցած եկամուտքը և ծախքն, որ գոն՝

Ինչպէս կերևնայ հաշուեմատեանէն, որ գրած դրված է ըստ կարգին՝ Ընկերութիւնս ի սկիզբն 1873 ամի ունէր դրամագլուխ՝ յաւելեալ ի ծախուց նախընթաց ամի 7730 78